

Паэзія маладнякоўцаў: словатворчасць і норма

Л. П. ДЗЕМІДЗЕНКА

Мова – гэта не інертная маса слоў і правіл, а энергія, “вулкан”, які ўвесь час выкідвае новыя словы, выразы. Бываюць такія эпохі, калі мова знаходзіцца “в разгоряченном, расплавленном состоянии”, гэта і ёсць самая шчаслівая пара для моватворчасці.

М. Эпштэйн выдзяляе тры віды дзейнасці знакаў і слоў: знакаспалучальная, знакаапісальная і знакастваральная [1, с. 199-207]. Большасць усіх тэкстаў, усяго што напісана і сказана, адносіцца да першага віду. Граматыкі, слоўнікі, лінгвістычныя даследаванні і падручнікі, дзе апісваюцца словы і законы іх спалучальнасці, належаць да другога віду знакавай дзейнасці.

Трэці від – самы рэдкі: гэта не ўжыванне і не апісанне знакаў, якія існуюць у мове, а ўвядзенне ў яго новых знакаў: неалогія, знакатворчасць, семіургія. Да семіургіі адносяцца многія элементы слоўніка У. Даля (па падліку лінгвістаў, 14 тысяч слоў, г.зн. 7% складу яго слоўніка, створаны ім самім), значная частка творчасці В. Хлебнікава (стварыў каля 10 тысяч новых слоў).

Існуе думка, што стварэнне новых знакаў, новых адзінак мовы – гэта працэс калектыўны, што суб’ектам словатворчасці можа выступаць толькі цэлы народ. Пагадзіцца з гэтым нельга. Заўсёды знойдзецца нехта першы, хто вымавіць слова, а затым яно ўжо або распаўсюджваецца, або гіне. Іншая справа, што раней, калі не было пісьменнасці, прасачыць гэты працэс не было магчымасці. Песня і казка перадаваліся ад аднаго да другога вусна. З узнікненнем пісьменнасці з’явіліся і індывідуальныя аўтары.

Індывідуальная словатворчасць заўсёды была важным фактарам папаўнення не толькі мовы, а і ўсёй матэрыяльнай і духоўнай культуры. М.В. Ламаносаў увёў такія словы, як “маятник, насос, созвездие, рудник, чертёж”; Н.М. Карамзін – “промышленность, влюблённость, рассеянность, трогательный, общественность, человечность, усовершенствовать”; У.Дубоўка – “адлюстроўваць, адлюстраванне”; П.Глебка “навучэнец”.

Аўтарская словатворчасць па розных прычынах да нядаўняга часу мала даследавалася ў беларусістыцы. Спынімся на некаторых працах, у якіх нейкім чынам закраналася гэтае пытанне. Як фарміраваліся адносіны даследчыкаў да аўтарскіх слоў? Адным з першых, хто звярнуў увагу на дадзенае пытанне, быў М. Багдановіч. У сваім артыкуле “Глыбы і слаі” ён аналізуе аўтарскую словатворчасць Я. Купалы. Як вядома, надзвычай актыўна працэс аўтарскай словатворчасці ішоў у 20-я гады, калі з’явілася літаратурнае аб’яднанне “Маладняк”. Да пытання выкарыстання індывідуальна-аўтарскіх слоў паэтамі-маладнякоўцамі ў розныя гады звярталіся: Т. Глыбоцкі ў артыкуле “Пра нашы літаратурныя справы”; К. Чорны “Публіцыстычныя нататкі”, “Небеларуская мова ў беларускай літаратуры”, “Змест паштовай скрынкі”; П. Глебка “Праца над словам”.

У апошнія гады да даследавання гэтага пытання прама ці ўскосна звярталіся: М. Васілеўскі “Дзеяслоўнае словаўтварэнне”; А. Баханькоў “Развіццё лексікі беларускай літаратурнай мовы у савецкі перыяд”; Н. Гілевіч “Мова, якой мы пішам”; М. Прыгодзіч “Аўтарскі неалагізм у мастацкім творы”; А. Каўрус “Словы патрэбныя, словы збытковаўныя”; М. Абабурка “Стылістычна абмежаваныя словы ў мове беларускай мастацкай літаратуры”; А. Басавы “Некаторыя асаблівасці ўтварэння аказіяналізмаў”, “Некаторыя асаблівасці ўжывання аказіянальных слоў у мастацкіх тэкстаў”.

Прааналізаваўшы дадзеныя артыкулы, можна прыйсці да высновы, што на сённяшні дзень няма адзінага пункта погляду на гэтае пытанне. Так, Ул. Дубоўка адзначае, што

”наватворы павінны быць лёгкімі для ўспрымання, мілагучнымі, знітаванымі з асноўнай слоўнікавай масай і павінны выклікацца ў жыццё арганічнай патрэбнасцю” [2, с. 180]; Т. Глыбоцкі прытрымліваўся такой жа думкі, ён пісаў: “Які сэнс у такіх словах, як санцавей, зяленацвечень, ветрасінь? Ці змогуць яны прывіцца ў мове, калі прадстаўляюць злучэнне зусім нязлучных разуменняў?... Вось жа болей трэба высцерагацца такіх бязглуздых наватвораў, якія могуць толькі прыгадзіцца, як латкі ў вершы – для рытму, для рыфмы...” [3, с. 180]; Н. Гілевіч, аналізуючы мову паэтаў-маладнякоўцаў, зрабіў вывад, што “штучныя, часцей за ўсё няўдалыя наватворы з’яўляюцца характэрнай асаблівасцю паэтычнай стылістыкі маладняка” [4, с. 186]; А. Яскевіч сцвярджае, што “з гэтага жывога бруення, паўторнага стылёвага скарыстання нараджаюцца новыя адценні і захоўваюцца як норма” [5, с. 137].

Пытанні культуры маўлення ўсё больш і больш прыцягваюць увагу даследчыкаў, спецыялістаў, цікавяць шырокія колы грамадства. Гэта і заканамерна, паколькі з узростаннем інтэнсіўнасці моўнай камунікацыі якасць і эфектыўнасць культурна-маўленчай дзейнасці людзей не можа не цікавіць носьбітаў мовы.

Як вядома, асноўным паняццем культуры маўлення з’яўляецца нарматыўнасць, з якой звязаны іншыя паняцці і без якога нельга ўявіць саму “культуру маўлення”. Аднак менавіта гэта паняцце з’яўляецца найбольш праблемным, выклікае больш за ўсё пытанняў, адно з якіх – норма і адхіленні ад яе ў мове мастацкай літаратуры. Справа ў тым, што мова твораў мастацкай літаратуры ўяўляе найбольш поўнае выражэнне літаратурнай мовы і выходзіць часам за яе межы. Нарматыўнасць мовы мастацкай літаратуры дасягаецца перш за ўсё высокай дакладнасцю, строгім адборам слоў і дасканаласцю аўтарскай мовы. Адначасова з інфармацыйнай функцыяй мастацкая літаратура выконвае і эстэтычную ці вобразна – мастацкую, часам апошнюю нават пераважае.

У святле гэтага палажэння цікавым з’яўляецца пытанне пра месца і ролю адхіленняў ад нормы ў мове мастацкай літаратуры.

Неабходна адрозніваць два тыпы парушэнняў літаратурнай нормы. Адны з іх абумоўлены няведаннем нормы або адсутнасцю навыкаў валодання нормай. Другія звязаны з так званымі “запраграмаванымі” парушэннямі нормы, якія выконваюць спецыяльную ролю, з’яўляючыся выяўленчым сродкам.

У дадзеным артыкуле зроблена спроба прааналізаваць індывідуальную словатворчасць паэтаў – маладнякоўцаў з пункту гледжання парушэння словаўтваральнай нормы. Словаўтваральная норма чакае яшчэ свайго поўнага і ўсебаковага вывучэння, паколькі ні ў беларускім, ні нават у рускім мовазнаўстве яна не атрымала належнага асвятлення. Даследчыкамі гэтага пытання выказана шмат прапаноў, палажэнняў аб зыходных пазіцыях яго вывучэння. Цікавай для нас з’яўляецца думка аб тым, што “словаўтваральная норма павінна даследавацца на словаўтваральных новаўтварэннях” (6, с. 42)

Нельга сказаць, што ўсе словы, якія маюць канкрэтнага аўтара, з’яўляюцца настолькі ўдалымі, што могуць быць зафіксаваны слоўнікамі. Большасць з іх, як правіла, утвораны з парушэннем словаўтваральнай нормы, калі зыходзіць з паняцця нормы як “сукупнасці калектыўных рэалізацый моўнай сістэмы, прынятых грамадствам на пэўным этапе яе развіцця і ўсвядомленых ім як правільныя і ўзорныя” [7, с. 558].

Прааналізуем адыменныя дзеяслоўныя і субстантыўныя новаўтварэнні ў мове твораў паэтаў-маладнякоўцаў. Адыменныя дзеясловы складаюць актыўны, пашыраны пласт лексікі маладнякоўцаў. Усе яны характарызуюцца прадуктыўнасцю, але не аднолькавай. Самым прадуктыўным з’яўляецца тып дэрыватаў, што паходзяць ад назоўнікаў і ўтвораны пры дапамозе суфіксаў –і (-ы-) і называюць дзеянне паводле значэння ўтваральнай асновы:

цымбаліць ‘іграць, спяваць’:

Ужо гэтакі поўдзень буяе
У сэрцы маім маладым,
У ім песні базыраць буяна
І на новыя хочучь цымбаліць лады.
(Я. Пушча. Вясновае);

гусярыць ‘звінець, граць’

Гусярылі светлыя далі
На струнах лясных салаўёў.
(Т. Кляшторны. Успамін);

лучыніць ‘гарэць’

Успаміны ў сэрцы лучыняць
Усе гавораць - зрабіўся я гіцаль,
Усе гавораць – я сэрца раскінуў
Пазалотанай рукавіцай.
(А. Вольны. Успаміны ў сэрцы
лучыняць);

маторыць ‘разрываць, напаўняць’

Самалёты матораць паветра,
Кожны быць хоча пілотам,
Узняцца за хмары, як птах
Тра-та-та! Тра-та-тах!
(Я. Пушча. Фантазіі не ў Азіі, а на
Беларусі);

навальнічыць ‘бурліць, разлівацца’

Праз палі, праз нізіны і ўзвышшы,
Праз куднлатую сіль лясоў,
Бачу, як навальнічыць выйшаў
з берагоў крутарогіх Сож.
(А. Дудар. Запляці залатую касу);

лявоніць ‘скакаць, хавацца’

Беланогі расчухраны месяц
Лявоніць у лісці кляновым,
Мне чупрыны не хочацца звесіць
У гэты вечар аўсяна-зялёны.
(Я. Пушча. Мне чупрыны не хочацца
звесіць);

камсамоліць ‘весяліць, радаваць’

Калі хмель веснавы ў галаве
Калі сэрца пайшло камсамоліць.
(А. Моркаўка. Хмель);

капыціць ‘таптаць’

А коней капыты капыціць рунь,-
Вярнулася дзікунская пара.
(Я. Пушча. Песня вайны);

крышталіць ‘ззяць, блішчаць’

Ціха хвалі крышталілі
ў далі,-
У пералівах іх чуўся напеў
Моўчкі лісце на дол ападала,-
Час красе адцвітання наспеў.
(Я. Пушча. Дажынкавае).

Значная група адсубстантыўных дзеяслоўных дэрыватаў утворана пры дапамозе суфіксаў –ава- (-ява-) і мае значэнне ‘выконваць дзеянне паводле або з дапамогай таго, што названа ўтваральнай асновай’:

цэнзураваць ‘правяраць’

Твае лісты
Я знаю, цэнзуруе
Цэнзура жорсткая –
Рука турмы фашыстаў.
(М. Чарот. Лірычны ліст);

следкаваць ‘сачыць’

Дзяўчына ахоча падала
Мне конаўку халоднае празрыстае
вады
А сама лагодна следкавала,
Як смагла я піў.
(У. Жылка. Народнае);

сітаваць ‘напаўняць’

А песня расла, сітавала душу,
Ляцела ў вершаліны сосен.
(У. Дубоўка. Камсамолка Ганна);

нітаваць ‘пранізваць’

Думкі і вобразы
Лучацца шчыльна,
Сэрца нітуюць настры вясны.
(П. Глебка. Трывожны сігнал).

Асобныя дзеясловы – адыменныя дэрываты ўтвораны прэфіксальна-суфіксальным спосабам:

1) пры дапамозе прэфікса на + суфікс –і- і маюць значэнне ‘дасягнуць дастатковай паўнаты або празмернасці дзеяння’:

надынаміць ‘узарваць’

Эй, хто там,
Хто там невядома,
Надынаміць дзікі стогн.
(Т. Кляшторны. Стыхія);

2) рас + -і- (-ы-) –мнагакратна ажыццявіць дзеянне, накіраваць яго на многія ці ўсе аб’екты’:

распарасоніцца ‘разліцца’

Раскалыхайся, сіняе мора,
Распарасонься, вада – ваданіца.
(У. Дубоўка. Нафарбавала навошта вусны);

распаветрыцца ‘апусціцца’

І ўзвее яна і пасцелецца,
Распаветрыцца на берагі.
(У. Дубоўка. Залатая асенняя раніца);

3) ад + -іва- ‘абазначае працяглае неабмежаванае дзеянне:

адкаваліваць ‘адразаць’

Адкаваліваюць скібы
Коні гакамі падкоў
Робіць поле на сядзібы
З воспай выбітых карчоў.
(П. Трус. Калі хочаш, каб быў ураджай).

Ад прыметнікавых асноў дэрываты ўтварыліся суфіксальным спосабам і абазначаюць дзеянне паводле прыметы, названай утваральнай асновай:

імклівіць ‘падганяць’:

У прасцяг празрыста-нязнаных,
Думка імклівіць несупынны лёт.
(У. Дубоўка. Святкую дубэльты сваіх выгнанняў);

цвятлівіць ‘упрыгожваць, асвятляць’

Соўкала човен няное прадонне,
Месяц і сонца цвятлівілі шлях.

(У. Дубоўка. Пачалося з-пад хмар
вандроўных);

ружовіць ‘ афарбоўваць у чырвоны колер’

Калі зара ружовіла абшары,-
Я пазіраў, як стылі хмары.
(А. Моркаўка. Я жыў).

Вобразнасць, эмацыянальнасць новаўтварэння пры адсутнасці адэкватнага нарматыўнага наймення вельмі выгадна служаць індывідуальнай манеры паэтаў-маладнякоўцаў. Менавіта гэтым можна растлумачыць выкарыстанне аказіянальных дзеясловаў у іх вершах.

Значную групу аўтарскіх слоў складаюць назоўнікі, якія ўтвараюцца ад асноў прыметнікаў, галоўным чынам, марфалагічным спосабам. Як вядома, марфалагічнае словаўтварэнне не вядзе да ўзнікнення ў мове абсалютна новых слоў. Яно аперыруе, па сутнасці, толькі новымі відамі камбінавання таго, што ўжо існавала раней, стварае новыя лексічныя адзінкі на базе наяўнага моўнага матэрыялу (асноў розных часцін мовы) і існуючых словаўтваральных сродкаў. Дадзеныя новаўтварэнні не выдзяляюцца на фоне ўнармаванай лексікі не толькі для неспрактываванага чытача, але і для спецыяліста, паколькі перш за ўсё структура і значэнне іх празрыстыя, не патрабуюць кантэксту.

Словаўтваральны разрад назоўнікаў са значэннем абстрагаванай прыметы, якасці, уласцівасці і стану – самы багаты ў лексічных адносінах сярод адпрыметнікавых назоўнікаў. Яны ўтвараюцца:

1) аснова невытворнага прыметніка + асць:

кволды – кволасць:

Але ў сэрцы не родзіцца кволасць,
Хоць і бачу я смерці курганы.
(М. Чарот. Я люблю);

2)аснова вытворнага прыметніка + асць. Назоўнікі на –асць утвараюцца ад вытворных асноў суфіксальных прыметнікаў з суфіксамі: -ав (-ов), -ёв-, -н-:

каляровы – каляровасць:

Нямая бель... Гаі, дубровы...
Маўчаць за возерам стагі,
Згубілі вербы каляровасць, А там... снягі...
снягі... снягі...
(П. Трус. Зіма);

сталёвы – сталёвасць:

...няма сталёвасці і арфазвоннасці.
(У. Дубоўка.Мой любы браце, блізкі і далёкі);

чмарны – чмарнасць:

Імжа і склізота, і прыкрая золь
За скрогатам ветру- навалай
У чмарнасць убралася светлая стоць,
Блакiт ад зямлі адарвала.
(У. Дубоўка. Строма).

Сустракаюцца і прыставачна-суфіксальныя ўтваральныя асновы: Бязгутарны – бязгутарнасць:

О хараство асенніх дзён празрыстых,
Бязгутарнасць прыроды і спакой.
(У. Жылка. Восень).

Як сведчыць прааналізаваны матэрыял, суфікс –асць з’яўляецца прадуктыўным словаўтваральным элементам адпрыметнікавых назоўнікаў у творах паэтаў-маладнякоўцаў.

Відавочным становіцца пошук і знаходкі паэтаў-маладнякоўцаў незвычайных па сваім ўтварэнні слоў, не адпаведных нарматыўным, але якія надзвычай эмацыянальна, вобразна раскрываюць задуму мастака. Нельга не пагадзіцца са словамі Ул. Хлебнікава, які адзначае, што “словатворчество не нарушает законов языка... Если современный человек населяет обедневшие воды рек тучами рыб, то языковедство дает право населить жизнью, вымершими или несуществующими словами, оскудневшие волны языка. Верим, что они снова заиграют жизнью, как в первые дни творения” [8, с. 628].

Такім чынам, аўтарская словатворчасць з’яўляецца адзінкай двухпланавага парадку. З аднаго боку, яна парушае нормы літаратурнай мовы, з другога – вынікае яе з’яўляюцца неабходныя адзінкі маўлення, асабліва ў мове мастацкай літаратуры, паколькі яны надзвычай вобразна, эмацыянальна даносяць думку аўтара, выяўляюць творчую індывідуальнасць мастака.

Abstract. The paper considers the problem of author’s word creation and literary norm on the example of the poems by the Molodnyakovtsy poetic group in the twenties-thirties of the 20th century.

Літаратура

- 1 Эпштэйн, М. Русский язык в свете творческой филологии // Знамя. – 2006. – № 1. – С. 199 – 207.
- 2 Дубоўка, Ул. Пра нашу літаратурную мову // Узвышша. – 1927. – № 2. – С. 180.
- 3 Глыбоцкі, М. Пра нашы літаратурныя справы // Узвышша. – 1928. – № 1. – С. 110.
- 4 Гілевіч, Н.С. Акрыленыя рэвалюцыяй // Н.С. Гілевіч. – Мн. Універсітэцкае, 1962. – 186 с.
- 5 Яскевіч, А. Неўладкаванае філалагічнае сумежжа // Маладосць. – 1968. – № 11. – С. 137.
- 6 Миськевич, Г.И. К вопросу о норме в словообразовании // Грамматика и норма. – М., 1977. – С. 42.
- 7 Общее языкознание: Формы существования, функции, история языка Текст : учебно-методическое пособие для вузов. Текст – М.: Прогресс, 1970. с. 558.
- 8 Хлебников, В. Н. Творения Текст : сборник научных статей / В. Н. Хлебников. – М.: Советский писатель, 1986. – 627с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 30.03.07